Date: / /

Page No.

Name : Gadhavi Shyam N

Roll. NO : 303

Semester : 1

P.R.N. NO : COCY2025303

Subject : Banking and Finance

Paper Code : MJ-BAF 101

Paper Name : COC

Gadhavi Shyam. N

પ્રશ્ન:1 બેંકનો અર્થ આપી, બેંકના વિવિધ પ્રકારો સમજાવો.

ઉત્તર: બેંક એક એવી સંસ્થા છે જે નાણાં અને તેના વિકલ્પો તથા નાણાં સંબંધિત અન્ય સેવાઓ પુરી પાડે છે. નાણાકીય મધ્યસ્થી તરીકેની ભૂમિકામાં બેંક થાપણો સ્વીકારે છે અને લોન આપે છે. તે થાપણો આકર્ષવા અને સેવા આપવાના ખર્ચ અને ઉધાર લેનારાઓ પાસેથી વસૂલવામાં આવતા વ્યાજ દ્વારા અથવા સિક્યોરિટિઝ દ્વારા કમાવેલી આવક વચ્ચેના તફાવતમાંથી નફો મેળવે છે.

ઘણી બેંકો નાણાકીય વ્યવસ્થાપન અને મ્યુચ્યુઅલ ફંડ અને ક્રેડિટ કાર્ડ જેવા ઉત્પાદનો જેવી જવાબદારીઓ સંબંધિત સેવાઓ પણ નાણાં તરીકે સેવા આપે છે એટલે કે ચુકવણી અને વિનિમયનાં સામાન્ય રીતે સ્વીકૃત માધ્યમ તરીકે.

- ભારતના પરિપ્રેક્ષ્યમાં બેંક એટલે શું?

ભારતમાં બેંકિંગનું નિયમન બેંકિંગ રેગ્યુલેશન એક્ટ, 1949 હેઠળ થાય છે. આ કાયદામાં બેંક અને બેંકિંગની વ્યાખ્યા નીચે મુજબ આપવામાં આવી છે.

* બેંકિંગની વ્યાખ્યા (સેક્શન 5(b)):

બેંકિંગ એટલે "લોકો પાસેથી નાણાંની થાપણો સ્વીકારવી જેનો ઉપયોગ ધિરાણ (લોન) આપવા અથવા રોકાણ માટે થાય અને જે થાપણો માંગણી પર અથવા અન્ય રીતે પરત ચુકવી શકાય અને ચેક, ડ્રાફ્ટ ઓર્ડર અથવા અન્ય રીતે ઉપાડી શકાય." આ વ્યાખ્યા

Gadhavi Shyam. N

બેંકની પ્રવૃત્તિઓ જેવી કે થાપણો સ્વીકારવી અને ધિરાણ આપવાને આવરી લે છે.

* બેંકિંગ કંપની (સેક્શન (5ω)) :-

બેંકિંગ કંપની એટલે એવી કંપની ભારતમાં બેંકિંગનો વ્યવસાય કરે છે, એટલે કે ઉપરોક્ત વ્યાખ્યા મુજબની પ્રવૃત્તિઓમાં સંલગ્ન હોય.

* શિડ્યુલ્ડ બેંક :-

રિઝર્વ બેંક ઓફ ઇન્ડિયા (RBI) એક્ટ 1934 ની બીજી અનુસૂચિમાં સૂચિબદ્ધ બેન્કોને શિડ્યુલ્ડ બેંક કહેવાય છે. આ બેંકોમાં સ્ટેટ બેંક ઓફ ઇન્ડિયા, નેશનલાઇઝ્ડ બેંકો, ખાનગી બેંકો વિદેશી બેંકો અને પ્રાદેશિક ગ્રામીણ બેંકોનો સમાવેશ થાય છે.

* નોંધ :-

બેંકિંગ રેગ્યુલેશન એક્ટ, 1949 માં " બેંક શબ્દની સીધી વ્યાખ્યા આપવામાં આવી નથી પરંતુ બેંકિંગની પ્રવૃત્તિઓ દ્વારા બેંકની ભૂમિકા સમજાવવામાં આવી છે.

Gadhavi Shyam. N

* બેંકના વિવિધ પ્રકારો :-

બેંકના વિવિધ પ્રકારો નીચે મુજબ છે :

1. કેન્દ્રિય બેંક
2. વાણિજ્ય બેંકો
3. સહકારી બેંક
4. પ્રાદેશિક ગ્રામિણ બેંકો (RRBS)
5. વિકાસ બેંક
6. વિદેશી બેંક
7. વિશેષિત બેંક

* બેંકના વિવિધ પ્રકારો સમજાવો :

1. વાણિજ્યિક બેંક :-

વાણિજ્યિક બેંક એ એક પ્રકારની નાણાકિય સંસ્થા જે સામાન્ય લોકો માટે નાણાં જમા કરવા અને ઉપાડવા રોકાણ માટે લોન આપવા અને આવી અન્ય પ્રવૃત્તિઓ સંબંધિત તમામ કામગીરી કરે છે. આ બેંકો નફો કરતી સંસ્થાઓ છે અને ફક્ત નફો કમાવવા માટે જ વ્યવસ્થા કરે છે.

વાણિજ્યિક બેંકના બે મુખ્ય લક્ષણો છે. ધિરાણ અને ઉધાર. બેંક થાપણો મેળવે છે. અને વ્યાજ મેળવવા માટે વિવિધ પ્રોજેક્ટોને નાણાં આપે છે. બેંક થાપણદારોને જે વ્યાજ દર આપે છે. તેને ઉધાર દર તરીકે ઓળખવામાં આવે છે, જ્યારે બેંક જે દર નાણાં ઉધાર આપે છે. તેને ધિરાણદર તરીકે ઓળખવામાં આવે છે.

Gadhavi Shyam. N

* વાણિજ્યિક બેંકોના પ્રકારો :

1. ખાનગી બેંક
2. જાહેર બેંક
3. વિદેશી બેંક

* વાણિજ્યિક બેંકોના કાર્યો :

→ મુખ્ય કાર્યો :

1. ધિરાણ આપવું
2. થાપણો સ્વીકારવી

→ ગૌણ કાર્યો :

1. એજન્સી કાર્યો
2. સામાન્ય ઉપયોગી કાર્યો

* વાણિજ્યિક બેંકોનું મહત્વ :

1. રોકડ પ્રવાહ જાળવી રાખે છે.
2. અર્થતંત્રને વેગ આપે છે.
3. વેપારને સરળ બનાવે છે.
4. બચત અને રોકાણને પ્રોત્સાહન આપે છે.

* ભારતમાં વાણિજ્યિક બેંકોના ઉદાહરણો :

1. સ્ટેટ બેંક ઓફ ઇન્ડિયા
2. એચ.ડી.એફ.સી. બેંક
3. આઈ.સી.આઈ.સી.આઈ. બેંક
4. એક્સિસ બેંક

Godhari Shyam. N

પ્રશ્ન:2 સહકારી બેંક :—

* પ્રસ્તાવના :

સમગ્ર વિશ્વમાં આજે સહકારી પ્રવૃત્તિ જોવા મળે છે.

દેશમાં કોઈપણ વિચારસરણીની વ્યવસ્થા હોય પણ સહકારી ક્ષેત્ર લગભગમાં જોવા મળે છે.

સહકાર (આર્થિક ક્ષેત્રે) : વ્યક્તિ માટે લોકો દ્વારા રચવામાં આવતા વેપારી સંગઠનનું એક સ્વરૂપ સહકારી સંગઠન વ્યક્તિગત માલિકી, ભાગીદારી પેઢી સંયુક્ત મૂડી કંપની કે રાજ્યસંચાલિત વેપારી-ઔદ્યોગિક સાહસો જેવું જ એક ધંધાદારી સાહસ છે. જે તેનાં ઉદ્દેશો અને કાર્યપદ્ધતિની બાબતમાં જ અન્ય ધંધાદારી સંગઠનોથી જુદું પડે છે.

ઇંગ્લેન્ડમાં 1844માં સ્થપાયેલા અને રોકડેલ પ્રણેતાઓએ શરૂ કરેલા ટાઉન સ્ટોરથી ગ્રાહક સહકારી પ્રવૃત્તિઓ આરંભ થયો. તેમાં આરંભમાં 28 સભ્યો જોડાયેલા અને તે પ્રત્યેકે એક એક પાઉન્ડ રાખીને 28 પાઉન્ડનું શેરભંડોળ ઊભું કરેલું સહકારી ધોરણે અસ્તિત્વમાં આવેલી આ એક ગ્રાહક ભંડાર હતી. 19 મી સદીનાં એ વર્ષોમાં વેપારીઓ અને ઉત્પાદકો વિવિધ રીતે ગ્રાહકોનું શોષણ કરતા હતા. તેમાંથી ગ્રાહકોને ત્રાસ કરીને કામદારોને ઉગારી લેવાના ઉદ્દેશથી સહકારી ગ્રાહક પ્રવૃત્તિ શરૂ થઈ હતી. આ મળે છે. સહકારી ગ્રાહક ભંડારોએ ગ્રાહકોને વાજબીભાવે

Gadhavi shyam. N

* સહકારના લક્ષણો અથવા સિદ્ધાંતો :

1. સ્વૈચ્છિક અને ખુલ્લું સભ્યપદ
2. સભાસદોની આર્થિક સહભાગીદારી
3. સહકારી સંસ્થાઓ વચ્ચે સહકાર
4. સ્વાયત્તતા અને સ્વતંત્રતા
5. સભાસદોનો લોકશાહી અંકુશ
6. શિક્ષણ, તાલીમ અને માહિતી
7. સમાજ પરત્વે ઉત્તરદાયિત્વ

સહકારી બેંકોનું માળખું

Galaxy S24 shyamgdv_06

Giridhari Shyam. N

સહકારી બેંકોનું મહત્વ :

1. નાણાકીય સમાવેશ
2. કૃષિ અને ગ્રામીણ વિકાસ માટે સમર્થન
3. સમુદાય સશક્તિકરણ
4. આર્થિક વિકાસ

* પડકારો અને નબળાઈઓ :

1. નાણાકીય અનિયમિતતાઓ
2. મર્યાદિત સંસાધનો
3. શાસનના મુદ્દાઓ
4. સ્પર્ધા

* ભારતમાં ટોચની સહકારી બેંકો :

1. સારસ્વત સહકારી બેંક
2. કોસ્મોસ કોઓપરેટિવ બેંક
3. શામરાવ કોઓપરેટિવ (SVC)
4. અભ્યુદય કોઓપરેટિવ બેંક
5. ભારત કોઓપરેટિવ બેંક
6. થાણે જનતા સહકારી બેંક (TJSB)
7. કોલ્હાપુર કોમર્શિયલ કોઓપરેટિવ બેંક

* નિષ્કર્ષ :

ભારતમાં સહકારી બેંકો નાણાકીય સમાવેશને પ્રોત્સાહન આપવા અને ગ્રામીણ અને શહેરી સમુદાયોને ટેકો આપવા માટે અનિવાર્ય છે.

Gadhavi Shyam. N.

પ્રશ્ન:2 વિશિષ્ટ પ્રકારના ગ્રાહકો વિશે વિસ્તૃત નોંધ લખો.

ઉત્તર :

1. નાના ગ્રાહકો :

→ ભારતમાં 18 વર્ષથી નાની ઉંમરની વ્યક્તિને કાયદા મુજબ "નાના" ગણવામાં આવે છે.

→ નાના વ્યક્તિ પોતાના પક્ષે કરાર કરી શકતા નથી એટલે બેંક ખાતુ પણ પોતાના નામે ખોલી ચલાવી શકતા નથી.

→ ખાતુ નાનાના નામે ખોલાય પણ તેના માતા-પિતા કે કોર્ટ દ્વારા નિમાયેલા ગાર્ડિયનની સાથે ખોલવું પડે.

→ ખાતાનું નામ લખાય આ રીતે :

" ભાસ્કર રાહુલ શાહ (નાના) દ્વારા ગાર્ડિયન શ્રીમતી પાર્વતીબેન શાહ."

અથવા

" મિસ કિર્તી પટેલ by Father & Natural Gurdding Shri Maheshbhai Patel"

* 18 વર્ષ પુરા થાય ત્યારે શું થાય ?

→ જ્યારે નાની વ્યક્તિ 18 વર્ષની થાય છે.

→ બેંક તેને પત્ર લખે છે કે " હવે તમે પુખ્ત થયા છો નવું KYC કરાવો."

→ નવી સહી આપવી પડે છે.

→ જૂનું ખાતુ બંધ કરીને નવું ખાતુ ખોલવામાં આવે છે

Date: / /
Page No. 9

Gadhavi Shyam. N

* મહત્વના નિયમો :

-> નાના પોતે લોન લઈ શકતા નથી.
-> નાના બીજાને લોન આપવાની ગેરંટી આપી શકતા નથી.
-> નાના નોમિની તો બનો શકે છે, પણ પૈસા 18 વર્ષ પછી જ મળે.
-> આ રીતે બેંકો નાના ગ્રાહકોને હિતોનું રક્ષણ કરે છે અને કાયદાનું પણ પાલન કરે છે.

* અભણ ગ્રાહકો :

જે વ્યક્તિ વાંચી-લખી શકતા નથી. "Illiterate person" કહેવામાં આવે છે. આવી વ્યક્તિ સહિ કરવાને બદલે અંગૂઠાનો ટીપા આપે છે.

* અંગૂઠાના ટીપાના નિયમો :

-> પુરુષ : ડાબા હાથનો અંગૂઠો
-> સ્ત્રી : જમણા હાથનો અંગૂઠો

ટીપુ લીધા પછી બેન્ક કર્મચારી લખે છે : Left Thumb Impression of Shri Ramabhai patel'
અથવા
Right Thumb Impression of Smt. Kantaben Desai

* ખાતું ખોલવાની પ્રક્રિયા :

-> ફોટો જરૂરી ખાતું ખોલવાનો ફોર્મ પર અને ID વગેરે વિગતો KYC પણ કરાવી શકાય (દુર્લભ ઘણી બેન્કોમાં ફરજિયાત છે.)

Gadhavi Shyam. N

3. અંધ (Blind) ગ્રાહક :

→ અલગ વ્યક્તિથી બિલકુલ અલગ - અંધ વ્યક્તિને બેન્કમાં સંપૂર્ણ સ્વતંત્ર ગ્રાહક માનવામાં આવે છે, કારણ કે ;

→ તે વાંચી - લખી શકે છે (બ્રેઈલમાં)
→ તે સહી કરી શકે છે (પોતાની નિયમિત સહી)
→ કાયદા હેઠળ તેની સમજ પૂર્ણ છે.
→ RBI ની સ્પષ્ટ સુચના છે : "અંધ વ્યક્તિઓ સ્વતંત્ર રીતે બેંક ખાતા ખોલવા અને ચલાવવા માટે સંપૂર્ણપણે સક્ષમ છે.

* ખાતુ ખોલવાની પ્રક્રિયા :

→ સામાન્ય ગ્રાહક જેવું જ ફોર્મ અરજ છે.
→ સહી પોતે જ કરે છે (અંગૂઠો નહિ કરતા હોય)
→ ફોટો અને KYC નોર્મલ
→ જો વ્યક્તિ બ્રેઈલમાં લખી - વાંચી શકતી હોય તો બ્રેઈલ ફોર્મ પણ આપવામાં આવે છે.

* ઉદાહરણ :

28 વર્ષના કિંજલબાઈ IT પ્રોફેશનલ છે, જન્મથી અંધ છે. તેઓ HDFC બેન્કમાં સેલરી ખાતું ખોલાવે છે. → પોતે જ સહી કરે છે, ચેકબુક લે છે, નેટબેંકિંગ ચાલુ કરે છે → બેંક તેમને સ્ક્રીન રીડર સાથે કામ કરતું નેટ બેંકિંગ આપે છે.

Gadhavi Shyam. N

4. પરણિત મહિલા ગ્રાહક :

આજે પરણિત મહિલા 100% સ્વતંત્ર ગ્રાહક છે. તે પોતાના નામે ખાતુ ખોલી શકે છે, ચલાવી શકે, લોન લઈ શકે, લોકર લઈ શકે - બધું જ ! પતિની પરવાનગી કે સહીની જરૂર નથી.

ખાતુ કેવી રીતે લખાય છે?

આજે 95% મહિલાઓ પોતાના નામે જ ખાતુ ખોલે છે.

ખાતાનું નામ લખવાની રીત	ઉદાહરણ	ક્યારે વપરાય છે?
માત્ર પોતાના નામે	Smt Priyanka R. Shah	સૌથી વધુ વપરાતું
પતિના નામ સાથે	Smt. Priyanka w/o Rajesh	ગામડે કે જૂની મહિલાઓ પસંદ કરે છે
મંગળસૂત્ર નામે	Smt. Priyanka Rajeshven	ગુજ., રાજસ્થાન

5. પાગલ / માનસિક રીતે અસ્વસ્થ ગ્રાહક :

1. કાયદાકીય સ્થિતિ (ખૂબ મહત્વની)

→ ભારતીય કરાર કાયદો કહે છે : જે વ્યક્તિ માનસિક રીતે સ્વસ્થ નથી અને વસ્તુની સમજ નથી, તે કરાર કરી શકતા નથી - એટલે તેનું બેન્ક ખાતું એકલું ચલાવી શકાય નહીં અને તે નવું ખાતુ પણ ખોલી શકાય નહીં.

2. બેન્કને "ખબર" થાય તો શું થાય ?

Gadhari Shyam. N

→ જે જરૂર પડે તો અન્ય તરત જ ખાતું બંધ કરી દે છે.

6. જોઇન્ટ ખાતું અને તેના ધારકો

→ એક જ ખાતું જેમાં 2 કે તેથી વધુ વ્યક્તિઓનું નામ હોય અને તેઓ બધા માલિક હોય. સૌથી વધુ પતિ-પત્ની માતા-પિતા-દીકરો, ભાઇ-બહેન, બિઝનેસ પાર્ટનર વચ્ચે વપરાય છે.

* જોઇન્ટ ખાતાના મુખ્ય 4 પ્રકાર :

1. Either or survivor (E or S)
સૌથી વધુ પ્રચલિત

2. Anyone or survivor : બધા કે એક પણ

3. Jointly / Jointly operated -
બધાએ સાથે મળીને

4. Former or survivor -
પહેલા વ્યક્તિ મુખ્ય

7. પાર્ટનરશિપ ફર્મ ગ્રાહક :

1. જે કે તેથી વધુ વ્યક્તિઓએ મળીને બિઝનેસ ચલાવવા માટે બનાવેલી સંસ્થા. ભારતમાં આ Indian partner Act, 1932 હેઠળ ચાલે છે.

Date: / /
Page No: 13

Gadhavi Shyam . N

2. બેન્કમાં ખાતુ કેવી રીતે ખોલાય ?

ખાતાનું નામ લખાય છે. ઉદાહરણ
ફર્મના નામ M/S Shreesi Traders
અથવા M/S Patel Brothers

(M/S = Messers = પાર્ટનરશિપ
ફર્મનું ચિહ્ન

* ખાતું ખોલવા માટે જરૂરી દસ્તાવેજ :

દસ્તાવેજ	નોંધ
પાર્ટનરશિપ ડીડ (partnership Deed)	નોટરી કરાવેલી હોવી જોઈએ. ફર્મના નામે જ હોવું
ફર્મનું PAN કાર્ડ	
GST સર્ટિફિકેટ (જો લાગુ હોય)	
બધા પાર્ટનરનું KYC (આધાર+PAN)	કોણ ખાતુ ચલાવશે તે નક્કી
Authority letter	લાઈટબિલ / રેન્ટ એગ્રીમેન્ટ
ફર્મની રજિસ્ટર્ડ ઓફિસના પુરાવા	

8. હિન્દુ અવિભાજિત કુટુંબ ગ્રાહક :

HUF શું છે ?

→ હિન્દુ, જૈન, શીખ અને બૌદ્ધ કુટુંબ માટે જ છે.

→ એક અલગ "કાનુની વ્યક્તિ" (Separate Legal Entity) માનવામાં આવે છે.

→ આમાં પૈતૃક મિલકત + કુટુંબની કમાણીનો ઉમેરો થાય છે.

Gadhavi Shyam . N

* ખાતું ખોલવા માટે જરૂરી દસ્તાવેજ :

દસ્તાવેજ	નોંધ
HUF નું PAN કાર્ડ	HUF ના નામે જ હોવું જરૂરી
HUF ડીડ (HUF Deed)	નોટરી કરાવેલી / સ્ટેમ્પ પેપર પર
કર્તાનું KYC (આધાર + PAN)	
બધા કોપાર્સનર્સની લિસ્ટ + જન્મતારીખ	કર્તા, પત્ની, દિકરા - દીકરીઓ, પૌત્ર, પૌત્રી
કર્તાની ઘોષણા (Affidavit)	કે તે કર્તા છે કે કુટુંબ અવિભાજિત
બેંકનું પોતાનું HUF ફોર્મ	SBI, HDFC, ICICI